

Всесвітній потоп — поширений у більшості культур і зафіксований у низці сакральних текстів міфічний сюжет про катастрофу світового масштабу, яка спричинила загибель цивілізації та всього живого. Проте від стихії вдалося врятувати найнеобхідніше для відродження життя на землі. Катастрофа часто постає актом божественної кари, а також межевою подією людської історії, спонукою до переосмислення моралі, цінностей, способу життя.

==Сюжет==

Здебільшого каркас сюжету будується як оповідь про акт божественного покарання: боги (у монотеїстичних релігіях — Бог) за порушення людством певних табу, розбещеність, нехтування своїми обов'язками служіння богам тощо, а часом і без будь-яких причин, вирішують знищити створених ними людей. Вирок не поширюють на праведника (праведників), якого (яких) завчасно попереджено про катаклізм. Обранець виконує роль культурного героя, здійснює все необхідне для порятунку: будує човен (ковчег, пліт тощо) або ж знаходить укриття на вершині гори (у печері, на найвищому дереві), рятується на мандрівному острові тощо. Зазвичай урятована й дружина (родина) праведника, його зусиллями збережено мінімум тварин, рослин (насіння), необхідних для відродження життя наново.

Найчастіше причиною потопу є злива, що триває протягом сакрального періоду (7 днів, 40 днів). Після припинення зливи і падіння рівня води праведник посилає на пошуки суші птаха (птахів); човен стає на вершині гори чи посеред острова. Люди сходять на землю (з гори чи дерева) і розбудовують нове життя, краще узгоджене з божими задумами щодо людини. Це є початком зародження нової суспільної моралі й культури «післяпотопної спільноти».

Як вважають, архетип сюжету про потоп уперше виник на Близькому Сході, звідки поширився далі.

Варіативність сюжетів про потоп демонструє суголосність міфічних уявлень і реальних повеней, які траплялися у різних частинах світу.

==Оповіді про всесвітній потоп у різних культурах==

===Месопотамія===

Різні оповіді про потоп існували тут тривалий період (останні варіанти передані в 3 ст. до н. е.). Найдавніша згадка теми потопу сягає шумерського тексту про Зіусудру (зберігся у фрагментах кін. 16 ст. до н. е., хоча ймовірно створений у 3 тис. до н.е.). Текст став джерелом для аккадських версій — вавилонської про Атрахасіса («Оповідь про Атрахасіса») та асирійської про Утнапіштіма («Епос про Гільгамеша»), а також старозавітної оповіді про Ноя. Усі ці персонажі (крім

Ноя) отримують у нагороду від богів *безсмертя*. Є припущення, що семітський варіант оповіді вплинув також на формування грецького *міфу* про Девкаліона та Пірру (див. нижче).

Шумерська версія оповідає про те, що Зіусудра (букв. — Той, хто знайшов життя довгих днів), цар міста Шуруппака (тепер поселення Телль-Фара, Ірак) і шанобливий жрець бога мудрості й справедливості *Енкі*, був урятований від потопу своїм богом-покровителем. Енкі звелів йому побудувати величезний човен і взяти на нього рослини й тварин. Злива, спричинена *Енлілем* (бог повітря, персоніфікація природних сил), тривала 7 днів і 7 ночей. Опісля в небі з'явився бог сонця Уту, якому Зіусудра приніс у *жертву* биків і овець. Вражені мужністю Зіусудри, боги обіцяють відродити життя на землі, а героєві дарують вічне життя і поселяють разом з дружиною в горах Дільмуну (аккад. Тільмун, шумерський аналог раю).

Міф про Атрахасіса (букв. — Найвищий за мудрістю) відомий у давньо- і пізньовавилонських версіях: початки оповіді датують сер. 2 тис. до н. е., а розвиток сюжету триває до 1 тис. до н. е. Герой був урятований богом *Еа* (аккад. назва Енкі), який звелів йому розібрати свій будинок із чагарнику і збудувати човен (за наданим малюнком), узяти з собою родину, ремісників, збіжжя і травоїдних тварин. Через 7 днів злива стихла, врятований Атрахасіс приніс жертву богам. Між Еа та Енлілем, якого розлютив порятунок людей, спалахнув конфлікт, але зрештою боги домовилися про чисельність людських істот.

Оповідь про потоп, яка дійшла фрагментом (11-та таблиця) вавилонського «Епосу про Гільгамеша» (від 19 ст. до н. е.), відрізняється несуттєво. Їй притаманна більша художня довершеність і прикметна схожість за кількістю деталей на біблійну оповідь. Ведеться від першої особи, начебто самовидцем. В *епосі* рада богів без вказівки на причини вирішує знищити людство. Ініціатором потопу є верховний бог Елліль (відповідник Енліля), роздратований людським галасом. Творець людей бог Еа (Енкі) таємно попередив під час сну героя Утнапіштіма (відповідник імені Зіусудра), уродженця Шуруппака, про наближення потопу. Надав йому детальні інструкції з будівництва човна та потрібного вантажу (золото, срібло, свійська худоба, звірі, птахи, насіння, а також майстри). Після семиденного урагану і ще 12 днів дрейфування човен сів на мілину на горі Нізір (Нісір, Ніцір; за припущеннями — вказівка на г. Пір Омар Гудрун на заході *Іранського нагір'я*). Ще через 7 днів Утнапіштім випустив птахів — голуба, потім ластівку і крука, який не повернувся до човна. Затим склав *вістар* і приніс жертву курінням *ладану*, мирту, очерету й кедру. За

це отримав від Енліля *благословення* і безсмертя.

На Близькому Сході відомі й інші сюжети, де причиною потопу називають рух гігантських тварин, на яких «тримається» земля (черепahi, риби, жаби, бика).

===У Біблії===

Давньоєврейська оповідь про потоп, який розділив біблійну історію на допотопне й післяпотопне людство, викладена у тексті *Книги Буття* (Бут. 6:5–9:17). З огляду на біблійний *монотеїзм*, ситуація незгоди між богами щодо знищення людства відсутня: *Ягве* реалізує свій намір з власної волі. На відміну від месопотамського епосу, де події є наслідком невмотивованих вчинків богів, біблійний потоп — Божа кара за моральне падіння людства. Ной (нащадок *Адама* в 10-му поколінні) та його родина (дружина, сини *Сим*, *Хам* і *Яфет* із дружинами) зображені єдиними в ті часи людьми, гідними Бога. Крім того, спасіння Ноя — результат винятково Божої волі. Бог рятує Ноя через його праведність (а не свавільно), покладає на нього та його нащадків завдання породження оновленого людства, моральнішого й побожного (а не обдаровує безсмертям і блаженством). Головна мета біблійної оповіді, на відміну від усіх попередніх, дати взірець моральної поведінки праведника.

За переказом, Бог завчасно попередив 500-літнього Ноя про своє рішення і наказав збудувати ковчег, надав його детальний опис (Бут. 6:14–16). Ной завершив роботу у віці 600 р., узяв на ковчег родину, по 7 пар кожного роду чистих тварин і по парі нечистих (Бут. 7:2). Дощ лив 40 днів і ночей, вода лишалася 150 днів (Бут. 7:10–24; 8:1–14), після чого Бог «згадав про Ноя», і вода почала спадати. У 17-ий день 7-го місяця ковчег зупинився на «Араратських горах», 1-го дня 10 місяця «показалися вершини гір» (Бут. 8; 4–5). Ной чекав ще 40 днів (Бут. 8:6), після чого випустив крука, а потому тричі, з семиденними перервами випускав голубку (перший раз птах повернувся ні з чим, удруге — приніс оливковий листок, втретє — не повернувся). За знаком Бога врятовані залишили ковчег, Ной збудував жертвник і приніс Богові жертву веспалення. Господь пообіцяв відновити плин життя і не надсилати потоп у майбутньому («більше жодна істота не загине від вод потопу»). На знак цієї *обітниці* у хмарах з'явилася веселка — символ нового *завіту* Бога з людьми (Бут. 9:12–16). Господь благословив Ноя та його нащадків на відновлення людського роду: «Плодіться й розмножуйтеся та наповнюйте землю!» (Бут. 9:1).

Школа *біблійної критики* зазвичай вважає, що текст про потоп був записаний значно пізніше за часи життя *Мойсея*, а біблійна історія про Ноя є результатом

взаємопроникнення двох редакторських традицій — раннього *Ягвіста* (J) і найпізнішої *Жрецької*, або Священницької (P). Тим пояснюють низку розбіжностей у тексті як щодо тривалості потопу, так і деяких деталей (кількість тварин, характер і тяглість повені тощо). Проте тезу біблійної критики про компіляцію джерел сучасна *біблеїстика* спростовує (те, що вавилонська версія потопу назагал співпадає з біблійною, є аргументом цілісності біблійного тексту).

Датування Всесвітнього потопу, пов'язане з інтерпретацією біблійної *хронології*, не піддається точному встановленню. Більшість креаціоністів стверджують, що за юдейським текстом книги Буття і традиційною біблійною хронологією Всесвітній потоп почався 17 (за *Септуагінтою* — 27) числа 2-го місяця (Бут. 7:11) 1656 від створення світу. Християнські історики датують потоп головно між 2578 до н.е. і 2282 до н. е., хоча трапляються і давніші дати. У підсумку час катастрофи відносять до 4–3 тис. до н. е.

===Єгипет===

Єгипетська версія міфу називає причиною потопу не винищення людей, а навпаки, їх порятунок від знищення («Книга небесної корови»; текст створений імовірно за Середнього царства, записаний у період Нового царства).

Боги вирішили покарати людей за надмірну гординю і наслали на них Око Ра (в образі богині *Гатгор-Сехмет*). Утім, загибель людей набрала таких масштабів, що боги вирішують врятувати їх від цілковитого зникнення. Вони змішали з пивом особливий *мінерал* червоного кольору і розлили на поля. Богиня сприйняла рідину за кров і кинулась її пити. Сп'янівши, не впізнала людей, які відтак були врятовані.

===Індія===

У *Ведах* згадка про потоп відсутня, однак різні версії трапляються у пізнішій санскритській літературі. За однією, катастрофа є частиною циклічності світу: по завершенні кожного з 4-х світових періодів (*юг*) потоп знищує все живе.

В індуїстській міфології популярна також історія великого потопу, у якій риба — аватара *Вішну* попереджає першу людину *Ману* про повінь і радить збудувати велетенський човен (або ж сама привозить його). Ману бере з собою тварин і насіння рослин, а риба доправляє його до «північної» гори.

Є й інші версії потопу, як-от оповідь про суперечку між *Індрою* і *Кришною*. Начебто Кришна вмовив пастухів замість Індри вшановувати пагорб Говардхан. У відповідь Індра наслав зливу, яка мала б знищити пастухів і їхню худобу. Кришна, щоб урятувати людей, підняв пагорб мізинцем лівої руки та утримував

його 7 днів і 7 ночей, допоки Індра не визнав поразку і не зупинив потоп.

===Китай===

У китайській версії міфу присутнім є підпорядкування сюжету темі світо- і землебудови. За старокитайською оповіддю, коли вода піднялася до небес і спричинила жахливі руйнування, онук Верховного володаря *Шан-ді* на ім'я *Гунь* щосили борювся з потопом. Він викрав у діда шматок чарівної землі сіжан, з якої виростають гори. Розлючений Шан-ді відібрав землю, а за непослух стратив онука. Боротьбу з потопом продовжив син Гуня — Юй, який каналами відвів воду до моря і зробив землю придатною для господарювання.

За іншою версією, в часи правління першого легендарного першопредка — божественного володаря Сходу імператора Фу-сі жахливий потоп знищив цивілізацію. Небо і земля об'єдналися й повернулись до первинного хаосу. За допомогою божественної сили Фу-сі повернув лад у світі, одружився з богинею Нюйвою, пара народила 4 дітей, які стали богами сезонів і напрямків.

===Індіанці===

Численні індіанські версії пов'язані з космогонічними міфами і з першопредком, від якого походить післяпотопне плем'я (напр., в епосі *кіче «Пополь-вух»*, у книзі *майя «Чілам Балам»*, у міфах *інків* про вище божество *Віракочу* тощо). Більшість міфічних оповідей схилиються до того, що потоп — це покарання людей за зневагу до богів. Часом називають причини, які не пов'язані безпосередньо з людською діяльністю, напр., падіння *дерева життя*, боротьба гігантських змій чи активність істот підземного світу. У деяких сюжетах наявне протиставлення вогню та води (головний бог посилає вогонь знищити людей, але інший бог, щоби загасити полум'я, закликає сильні зливи, які затоплюють землю). Особливу роль у сюжеті про потоп відіграють *Анди*, на яких рятуються герої, інколи це печера.

Мотив ковчегу в індіанських оповідах зустрічається вкрай рідко.

===Греція===

Давньогрецькі міфи та джерела містять відомості принаймні про три потопи: за часів міфічного царя *Аттіки* Огіга (ним завершується первісний період творіння), *Девкаліонів потоп*, *Дарданів потоп*.

Найпоширенішою є легенда про *Девкаліона*, описана *Псевдо-Аполлодором* (дати народження і смерті невідомі), а також *Платоном* у «Тімеї». За нею, бронзова раса людей своїми постійними війнами і жорстокістю розлютила *Зевса*, котрий вирішив покарати людство потопом. Титан *Прометей* видав таємний намір *Зевса* своєму синові *Девкаліону* і порадив для спасіння

обладнати човен (скриню). Девкаліон і його дружина Пірра, провівши у скрині 9 днів, висадились на горі *Парнас*. Девкаліон приніс жертву Зевсові. За його повелінням кинув позад себе камені, з яких виникли чоловіки, а з каменів, кинутих Піррою — жінки. Хоча потоп і не мав усесвітнього масштабу, але врятоване подружжя започаткувало еллінську цивілізацію.

Відома також легенда про острів-державу *Атлантиду*, викладена у діалогах Платона «Критій» і «Тімей». Нібито під час сильного *землетрусу*, який спричинив підняття вод, острів упродовж дня потонув у морі. Платон означив час катастрофи як «9 тис. років тому» (тобто бл. 9500 до н. е.).

===Скандинавія===

У скандинавській міфології є два окремих сюжети про повінь. Згідно з «Молодшою Еддою» *Сторрі Стурлусона*, перший потоп стався ще до створення світу, коли бог *Одін* вбив *велетня* Іміра. Той втратив стільки крові, що в ній потонула майже вся раса *гігантів*, за винятком велетня Бергельміра та його дружини. Вони втекли човном і стали прабатьками нової раси гігантів. З тіла самого Іміра було створено землю, а з крові — море.

Другий потоп приречений статися у майбутньому, під час *Рагнароку*. З настанням цієї апокаліптичної події гігантський змії, що спочиває в морських глибинах навколо *Мідгарда*, підведеться, що викличе катастрофічну повінь, яка затопить Землю. Після Рагнарока розпочнеться нова ера для людства.

==Історичність==

За висновком науковців, перекази про потоп базовані на випадках реальних повеней, які траплялись на різних територіях у ранні періоди людства. Факт затоплення водою усієї поверхні планети на початках людської історії наразі не знайшов наукового підтвердження — натепер геологічні докази відсутні. Різноманітні тексти про всесвітній потоп виникали в культурах, територія яких періодично зазнавала повеней, часом надто руйнівних, що й відобразили міфічні сюжети. Сліди катастрофічних повеней у шумерських містах Шуруппак і Ур (4 тис. до н. е.) свідчать про те, що вони сталися не одночасно. Археологічні дані дозволяють виснувати, що Месопотамія зазнала цілу низку таких екологічних лих (а не одну глобальну катастрофу, час і місце якої було б можливо визначити).

Висловлено низку гіпотез, жодна з яких не є загальноприйнятною:

*про повені, спричинені таненням льодів після останнього *льодовикового періоду* (бл. 10 тисячоліть тому); звідси — версія про ймовірне знищення суспільства кам'яного віку в регіоні *Середземномор'я* внаслідок підняття рівня

моря;

*про швидке підвищення рівня *Середземного моря*, прорив природної дамби *Босфору* та збільшення розмірів *Чорного моря* (прибл. між 7500 і 7150 до н.е.) внаслідок сейсмічної події (розлом у Північній Анатолії в районі *Мармурового моря* і *Дарданел* належить до сейсмічно найактивніших регіонів світу);

* про екологічне лихо, спричинене падіннями *метеориту (комети)* в *Індійський океан* (бл. 3000 до н. е.), або ж на півдні *Іраку* (*кратер*, що відповідає озеру Умм-ель-Бінні; між 5000 і 4000 до н. е.), тобто фактично в регіонах зародження шумерської цивілізації, на схід від месопотамського м. *Ура*. Це могло спричинити випари великої кількості води і сильні зливи, а можливо й гігантську припливну хвилю, сліди якої знайдені в піщаних відкладеннях м. *Ура*.

==Додатково==

*У *Новому Завіті*, в *Євангеліях* Луки (17:27) і Матвія (24:38–39) потоп став *метафорою* «приходу Сина Людського», яке, згідно з пророкуванням, буде раптовим і непередбачуваним.

*В українській мові існує низка *фразеологізмів* зі словом «потоп»: «після нас (а там) хоч потоп» — байдуже, що буде в майбутньому; «від потопу» — з давніх-давен; «аж до потопу» — триватиме дуже довго; «другий потоп» — велике лихо.

==Джерела==

*Коли бокове, подібно людям... (Епос про Атрахасиса) // На ріках вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упоряд. М. Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1991. С. 177–196.

*Про того, хто бачив усе... (Епос про Гільгамеша) // На ріках вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упоряд. М. Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1991. С. 98–151.

*Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов / За ред. о. Рафаїла Турконяка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2020. 1172 с.

==Література==

#Clay A. T. Atrahasis: An Ancient Hebrew Deluge Story. London : Book Tree, 2003. 108 p.

#Buchner N., Buchner E. Klima und Kulturen. Die Geschichte von Paradies und Sintflut. Remshalden : Bernhard Albert Greiner, 2005. 262 p.

#Haarmann H. Geschichte der Sintflut. Auf den Spuren der frühen Zivilisationen. München : C. H. Beck, 2005. 208 p.

#Masse W. B. The Archaeology and Anthropology of Quaternary Period Cosmic Impact / Bobrowsky, P., Rickman, H. (eds.) // Comet/Asteroid Impacts and Human Society: An Interdisciplinary Approach. Berlin; Heidelberg; New York : Springer Press, 2007. P. 25–70.

#Chen Y. S. The Primeval Flood Catastrophe: Origins and Early Development in Mesopotamian Traditions. Oxford University Press, 2014. 304 p.

#Finkel I. L. The Ark Before Noah: Decoding the Story of the Flood. London : Hodder & Stoughton, 2014. 421 p.

==Автор ВУЕ==